

HET KROMME-RIJNGEBIED

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE KRING 'TUSSEN RIJN EN LEK'

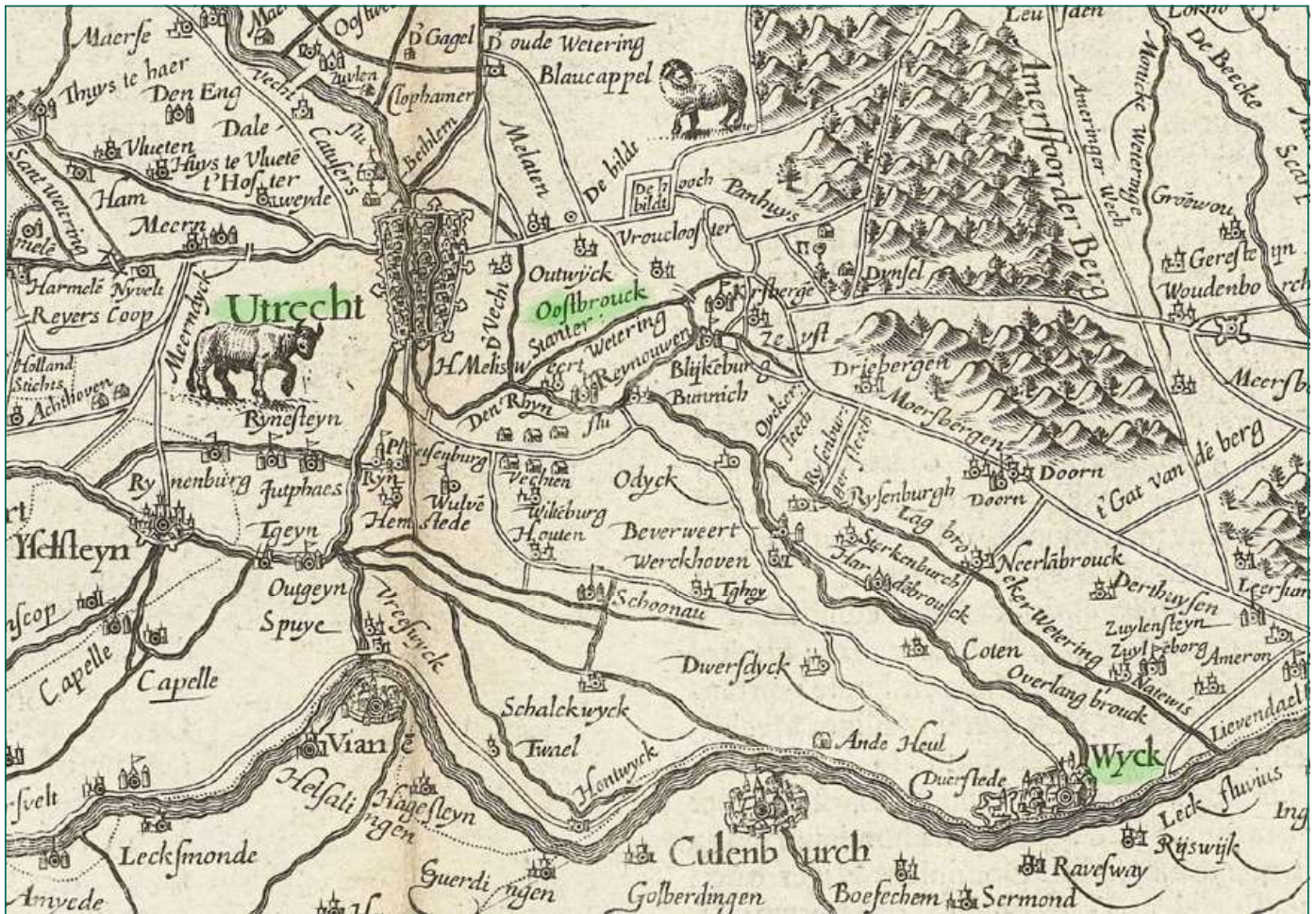

- > Amsterdamse meisjeshuis in Houten
- > Pomp op de Brink in Werkhoven
- > Spaanse griep in Wijk bij Duurstede
- > Helse feesten in Wyck

HISTORISCHE KRING TUSSEN RIJN EN LEK

2020 | 54 | NR 4

Helse feesten in Wyck

Naar verluidt vonden in de zestiende eeuw in een ondergrondse ruimte in Wyck (Wijk bij Duurstede, figuur 1) geregeld helse feesten plaats. Het ging om geheime, nachtelijke samenkomsten van heksen, die onderling uitwisselden wat voor kwaadaardige heksenstroken ze nu weer hadden uitgehaald. De zaak kwam aan het licht door de nieuwsgierigheid van de knecht van een van de heksen, een weduwe uit Oostbroek. Het was hem opgefallen dat zijn meesteres als iedereen in huis sliep naar de stal ging en daar een gaffel (figuur 2) vastpakte. Hij wilde er het fijne wel eens van weten en besloot, zonder medeweten van zijn meesteres, haar voorbeeld te volgen. Toen hij de gaffel beetpakte, werd hij vrijwel direct door de lucht naar de locatie in Wyck gevoerd waar de heksen bijeen kwamen. Zijn meesteres was stomverbaasd hem te zien en vroeg hem hoe hij daar was gekomen. Nadat hij nauwkeurig

1 Uitsnede uit een kaart van de provincie Utrecht met daarop onder andere de in het verhaal van de helse feesten in Wyck genoemde plaatsen Utrecht, Oostbroek (nabij de Bilt) en Wyck (Wijk bij Duurstede). De route Oostbroek-Wyck doorkruist het Kromme-Rijngebied; de lente ervan bedraagt hemelsbreed ongeveer 16 kilometer (Vervaardiger: prentmaker Pieter van der Keere. Datering 1616. Bron: Rijksstudio RP-P-AO-5-3)

verslag had gedaan, ontstak ze in woede, ook al om dat ze bang was dat het bestaan van de heksenbijeenkomsten zou uitlekken. Ze overlegde met de andere aanwezigen wat hen te doen stond. Uiteindelijk besloten ze dat hij mocht blijven, onder de strikte voorwaarde dat hij zou zweren niets van wat hij zag of hoorde naar

* **Kees Floor** (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt. Hij schreef talrijke artikelen voor de Volkskrant, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

2 Boerenvrouw met bezem en gaffel (hooivork met twee tanden), door Johann Friedrich Gottlieb Unger (1763 – 1804) (Bron: Rijksstudio RP-P-2001-738-22)

3 Heksenverbranding

buiten te brengen. De knecht stemde daarmee in en gaf aan dat hij graag wilde blijven. Toen de bijeenkomst ten einde liep en het tijd werd om te gaan, stelde de weduwe uit Oostbroek opnieuw aan de orde wat ze met de knecht aan moesten. Zouden ze hem naar huis laten gaan of was het beter om hem te uit de weg te ruimen, zodat hij niet uit de school kon klappen. In een geheim overleg besloot men dat hij mocht gaan omdat hij een eed tot geheimhouding had afgelegd. Dus nam de weduwe hem met frisse tegenzin op haar schouders en vloog met hem naar huis, richting Oostbroek. Op de terugweg kwamen ze echter over een poel met biezen en riet. De heks, die het steeds al riskant gevonden had om de knecht niet om te brengen, zag haar kans schoon. Ze ging hevig slingeren en stootte hem van haar schouders

4 Als straf voor zijn vervloekte nieuwsgierigheid werd de knecht in het openbaar gegeseld

in de hoop dat hij te pletter zou vallen of in de poel zou verdrinken. Hij kwam echter terecht in zeer dicht riet en overleefde zijn val. Wel was hij zwaar gewond en schreeuwde hij het uit van de pijn.

Toen het licht was geworden, kwamen toevallige voorbijgangers op het geroep af. Nadat hij z'n verhaal had gedaan, trokken ze hem uit het riet en brachten hem op een kar naar Utrecht. Daar liet burgemeester Jan van Culeburg de zaak uitzoeken. De heks werd gevangen gezet en door een rechtbank wegens hekserij veroordeeld tot de dood op de brandstapel (figuur 3). De knecht, die nog lang last hield van zijn verwondingen, werd in het openbaar afgeranseld als straf voor zijn vervloekte nieuwsgierigheid (figuur 4).

5 Portret van Dirck Cornelisz van Hensbeek en zijn vrouw, getekend door Lambert van Noort. Detail van een gebrandschilderd raam in de Goudse Sint-Jan, getiteld 'de aankondiging van de geboorte van Johannes de Doper'. Het raam werd in 1569 door Van Hensbeek geschonken aan de kerk (Bron: Museum Gouda)

Het bovenstaand verhaal is afkomstig van, of anders wel naar buiten gebracht door, Dirck (Theodorus) Cornelisz van Hensbeek of van Oudewater (ca 1502-1569), die rond 1550 enkele jaren burgemeester was van Gouda (figuur 5). In diezelfde stad was de gerenommeerde medicus Boudewijn Ronsse van Gent

EPISTOLÆ MEDICINALES. 177
 illis veneficis energiam quandam inesse, neque sicuti cum
 aliis quibusdam suspicatur Ioannes Porta Neapolitanus,
 narcotici tantum facultate praedita esse, qua & aliter
 inducant somnum, & pro diurnis voris, varias somnio-
 rum imagines representent, unde quidam temporis mo-
 mento sese integras prouincias, imò & Europam, aut
 Asiam ipsam nonnunquam peragrasse sibi persuaderit.
 Caterum id quod Consularis hic vir mihi retulit, tale
 est: Erat in pagò **Oostbrouck** non procul à **Traiecto** mu-
 lier vidua, cui seruus conuixerat ad obeunda, ut res po-
 sulabat, munia domestica. Is quum iam sepius, ut so-
 lent esse curiosuli serui, per transennam animaduersisset,
 herani nocte intempesta statim ac quieti se tradidissent
 domestici / quod in stabulum ad certum praefixumq;
 locum venire, atque exporrectis manibus praesepe conti-
 guum foenile apprehendere. Admiratus tandem ille quid-
 nam hoc negocij esset, statuit & ipse, inscia hera, idem
 semel experiri, atque eandem pertentare aleanr. Igitur
 hera ex consuetudine ad solita veniente, atque sicuti vi-
 debatur digressa, subsequitur & ipse, locum contempla-
 tur, atque exemplo hera foenile completitur: Ibi ille ex
 tempore in aera raptus deservitur in oppidum **Wyck**, in
 abditum, & subterraneum specum, ubi coetum malefita-
 rum de maleficiis conferentium inter sese, repperit. Hera
 cum suis inopinam famuli sui praesentiam admirata, ro-
 gat quo astu, aut qua tandem ratione momento tempo-
 ris illuc appulisset. Respondit ille ordine ut res transacta
 esset: Tum illa indignari primum, atque excandescere
 cepit, veritate nocturni, atque clandestini isli conuen-
 tus, hac ratione tandem eliminarentur: Cum confortibus
 igitur deliberandum censuit, quid in ambiguo hoc nego-
 cio faciendum suadeant. conuenit tandem inter eas, ut
 M amicè

6 Pagina uit een door Boudewijn Ronsse in het Latijn
 geschreven uitgave uit 1590 met onder andere het
 begin van het verhaal van de helse feesten in Wyck.
 Het bevat voor zover bekend de oudste versie van
 het verhaal. De plaatsen die in het verhaal voorkomen
 zijn in de tekst terug te vinden: Oostbroek (tussen de
 Bilt en Bunnik), Traiectum of Ultrajectum (Utrecht) en
 Wyck (Wijk bij Duurstede).

gedrukt medisch boek, dat in 1590 in Leiden
 werd uitgegeven. De publicatie was destijds ge-
 schreven in het Latijn (figuur 6). Het wachten
 was op iemand die het verhaal in een of meer
 levende talen zou publiceren.

Dat werd de Franse protestante theoloog,
 humanist en dichter Simon Goulart van Senlis
 (1543-1628) (figuur 7). Hij publiceerde in 1600
 een boek vol met rare en ongeloofwaardige
 verhalen en gebeurtenissen. Hij verwijst netjes
 naar Ronsse als bron van het verhaal over de
 helse feesten in Wyck.

Kennelijk was Goularts boek een groot suc-
 ces. Het werd een aantal malen herdrukt en
 vertaald in het Engels (1607), Duits (1613)
 en Nederlands (1614). De Nederlandse verta-

7 Portret van Simon Goulart (van Senlis) (Bron Öster-
 reichischen Nationalbibliothek, PORT_00131470_01)

(Balduinus Ronsseus, ca. 1525-1597) werk-
 zaam als arts. Kennelijk had de burgemeester
 hem tijdens een van hun ontmoetingen het
 verhaal van de helse feesten verteld.
 Ronsse, die als kind van zijn tijd geloofde
 in tovenarij en heksenpraktijken, beschreef
 het voorval namelijk in 1563 of kort daarna
 in een brief aan zijn collega Johannes Wier
 (1515-1588). Laatstgenoemde verzette zich
 sterk tegen alle bijgeloof aangaande de duivel,
 duivelskunsten, tovenarijen en heksenproces-
 sen. Het verhaal diende als argument in de
 discussie op papier tussen de beide medici en
 daaraan hebben we te danken dat het tot op de
 dag van vandaag nog steeds naverteld kan wor-
 den. Ronse nam zijn brief vervolgens op in een

ling verscheen bij boekdrukker Jan Andriesz Clouting (?-1634) uit Delft, met daarin het bovenstaande verhaal onder de titel 'Seltsame cracht des satans' (figuur 8). In het register van het boek werd naar het verhaal verwezen met de zoektermen 'Satans cracht' en 'Satan voert de Mensche door de Lucht'. Vijftig jaar later werd de Nederlandstalige versie van het boek in Amsterdam opnieuw uitgegeven.

Het verhaal van de heksenfeesten in Wyck bevat duidelijke bronvermeldingen, maar hebben ze ook echt plaatsgevonden? Als we het de medicus Ronsse, auteur van de oudste versie van het verhaal, nog zouden kunnen vragen, zou hij ongetwijfeld 'ja' antwoorden. Als arts in dienst van de stad Gouda zal hij de verhalen van de burgemeester die in zijn denkwereld pasten, ongetwijfeld betrouwbaar geacht hebben. Ronsse rondde zijn relaas over de helse feesten in Wyck dan ook als volgt af: 'Ik sta in voor de waarheid van dit verhaal, want de knecht leeft nog steeds en de burgemeester van Gouda weet wie het is'.

Goulart hield wat meer slagen om de arm. In het voorwoord van zijn boek schrijft hij dat hij niet persoonlijk kan instaan voor de waarheid van de door hem verzamelde gebeurtenissen. Wel durft hij te garanderen dat zijn weergave van de verhalen volledig conform de oorspronkelijke, geraadpleegde of geciteerde bronnen is. Verder geeft hij toe dat sommige van de door hem gepresenteerde verhalen zijn voorstellingsvermogen te boven gaan.

De namen die in het verhaal als bron of an-

Seltsame cracht des Satans.

M Dirck Cornelisz. eertijts Burghe-Meester van de Stadt Gouda in Hollant/ heeft in dese volghende Hystorie vertelt / segghende / datse gheheel waerachtich was. In ee Doy genaeint Ooltbroec/ by Vtrecht, woonde een Weduwe/ in wiens dienst was een quidam, besich met 'rgene datter in huys te doen was. De selve gelet en waer- genomen hebbende/ gelijk de Knechte curieus zijn (hoe- wel dattet niet en was dan gelijk in't voor- by-gaen/ ende op die tijt als alle het huys ghesin slapen was) dat dese Weduwe ordinaris in den Stal ginck tot een seker plaetse / ende dan upstekende hare Handen/ batte de Saffel van den Stal/ daer mede men ordinaris den Bersten het Hooz voor werpt. Dese ver- wondert / wat dit te beduyden hadde / besluyt 't selve te doen/ sonder weten van zijne Vrouw/ ende beproe- vend' uyt

8 Uitsnede uit een pagina van een door Iohannes Lamotius in het Nederlands vertaalde uitgave van het werk van Goulart. Deze uitgave uit 1614 bevat de oudst bekende Nederlandstalige versie van het verhaal van de helse feesten in Wyck

derszins worden genoemd, zijn niet verzonnen. Jan van Culenburg (1496-1558) was heer van Renswoude, Drakensteyn, Vuursche en Abben-dorp, watergraaf van de Vecht en van 1528-1555 schout van Utrecht. Verslagen of verwijzingen naar het heksenproces dat in Utrecht gevoerd zou zijn, zijn echter niet bekend.

Bronnen

- a Simon Goulart (Senlisien), *Thrésor d'histoires admirables et mémorables de nostre temps*, Parijs 1600, 1610; Genève 1620, 1640.
- b Simon Goulart, *Schat-camer der wonderbare ende gedenckweerdige historien onses tijds, uyt velerley authouren memorien ende advijsen, door Simon Goulart van Senlis t'samen gebracht ende int François uytghegheven: ende nu int Nederduytsch overgheset door Iohannem Lamotium. Het eerste deel*, Delft 1614. Herdruk met titel *Cabinet der historien bestaende in veel vreemde, notabele en uytstekende geschiedenissen*, Amsterdam 1664.
- c F.W.T Hunger, *Geschiedenis der Geneeskunde*, Boudewijn Ronsse, *Nederlands tijdschrift voor Geneeskunde* 7 juni 1930.
- d Baldvini Ronseii, *Miscellania seu epistolae medicinales*, Leiden 1590. Tevens in de na zijn dood uitgegeven verzamelde werken, *Opuscula Medica*, Leiden 1618, 1623 en 1654, en *Epistolae Medicinales*, Amsterdam 1661.
- e Joanna M. Schlesinger, *Entertainment or education: a contextual analysis of Simon Goulart's 'Thrésor d'histoires admirables'*, thesis, St. Andrews 1999.